

ФІНАНСИ

УДК 336.711(477)

І.М. ЧМУТОВА, кандидат економічних наук, доцент кафедри банківської справи
Харківського національного економічного університету

М.В. АФАНАСЕНКО, аспірант
Харківського національного економічного університету

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ РЕЙТИНГУ БАНКІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуто процес рейтингування банків України, способи його здійснення. Сформовано систему показників, що відображають рівень економічного розвитку банківської установи. Проведено багатовимірну класифікацію банків України методом к-середніх на основі загального розміру активів банків і таксономічного показника рівня розвитку.

Ключові слова: рейтинг, рейтингове управління, рейтингова методика, таксономічний показник рівня розвитку.

Вступ. На сучасному етапі розвитку банківської системи України для комплексної оцінки банківських установ найбільш часто використовують такий інструмент, як рейтинг. Рейтинг дозволяє здійснити аналіз конкурентного середовища певного банку, шукати ділових партнерів, визначити позицію власної банківської установи на ринку тощо. Рейтинги широко використовуються споживачами для вибору оптимального банку для обслуговування, інвесторами для пошуку найкращого об'єкта для вкладання коштів, органами влади для здійснення контролю за основними показниками діяльності банків.

Здебільшого рейтинги створюються професійними рейтинговими агентствами, як міжнародного, так і національного рівня. Серед міжнародних агентств найбільш авторитетними та відомими є агентства Moody's Investors Service, Standard & Poor's та Fitch Ratings. Аналітичні центри світового рівня здатні не тільки адекватно оцінювати діяльність об'єктів рейтингу, а й формувати діловий клімат у країнах, регіонах та галузях. Це перетворює сучасні рейтингові агентства в інструмент відображення економічних реалій, та деякою мірою в інструмент впливу, що підвищує вимоги до якості їхніх оцінок [4, с. 10].

В Україні рейтингові агентства не мають такого ступеня довіри з боку споживачів, як міжнародні бренди. Довіра до національних рейтингових агентств значно знизилась 15 березня 2011 р. після позбавлення найдосвідченішого в Україні агентства «Кредит-рейтинг» права присвоєння обов'язкових рейтингів через численні порушення, що були пов'язані з недостовірністю рейтингових оцінок та наявністю у складі власників агентства осіб, пов'язаних з учасниками фінансового ринку [8, с. 8]. Беручи до уваги факт, що агентство «Кредит-рейтинг» протягом тривалого часу було монополістом на ринку рейтингових послуг, більшість рейтингів, що використовують банки для оцінки конкурентів та партнерів, були надані саме цим агентством. Таким чином, для українських банків на цей момент необхідне створення власної системи оцінки банківських установ, тобто системи зовнішнього рейтингового управління.

Питання рейтингового управління та рейтингування банків розглянуто у працях таких українських вчених, як: В.А. Батковський, А.П. Бєлий, О.І. Богатов, В.В. Вітлінський, Н.М. Внуква, Ю.Г. Лисенко, А.А. Мадих, В.Л. Петренко, В.Г. Скобелев. Цій тематиці присвячено дослідження таких зару-

біжних економістів: Р.Д. Бенкер, Д. Ван Девентер, Л.В. Дуканіч, Д. Жу, А. Каманхо, А.М. Кармінський, М. Месер, Ч.С. Тапієро, А.С. Тимченко, А. Чарнз, О. Шнек.

Узагальнення існуючих наукових напрацювань показало, що потребують удосконалення такі аспекти рейтингування банків:

1) розробка підходу до формування рейтингу банків;

2) обґрунтування необхідності класифікації банків України для процесу рейтингування.

Постановка завдання. Велика кількість різних методик та способів рейтингової оцінки, що суттєво відрізняються між собою методами розрахунку, кількістю та складом показників та динамічними властивостями, зумовлюють необхідність формування методичного забезпечення здійснення такої оцінки, що є метою цієї статті. Для досягнення поставленої мети необхідно визначити способи рейтингування банків, оцінити однорідність банківської системи України, сформувані систему показників оцінки діяльності банку, здійснити класифікацію банків України. Вирішення цих завдань передбачає використання методів порівняльного та кластерного аналізів, таксономічного методу.

Результати. Створення рейтингу банківських установ на фінансовому ринку України передбачає такі етапи:

1. Збір інформації про діяльність банківських установ на фінансовому ринку та окремого досліджуваного банку. Цей процес безперервний, оскільки інформація про діяльність власного банку потрапляє до менеджерів постійно у формі звітів управлінського обліку. Дані про діяльність інших банків можна отримати з певною періодичністю, що залежить від дати публікації їх фінансових звітів.

2. Вибір типу, способу та методики рейтингування згідно з метою зовнішнього рейтингового управління. Процес вибору методики найбільш складний через відсутність у вітчизняній та зарубіжній практиці єдиного підходу до прове-

дення рейтингування банків. Проте такий вибір не потребує постійного проведення, оскільки для досягнення певної мети менеджери банку кожного разу можуть використовувати однакову методику.

3. Обчислення рейтингу та прийняття на основі його результатів певного управлінського рішення. Це завершальний етап зовнішнього рейтингового управління, що передбачає проведення розрахунків відповідно до обраної методики, інтерпретацію їх результатів та розробку певних практичних рекомендацій, які дозволять досягти поставленої мети.

Таким чином, виникає необхідність вибору способу рейтингування відповідно до потреб зовнішнього рейтингового управління. У сучасній банківській практиці існує 2 основні способи: складання єдиного рейтингу, що ранжує всі об'єкти за комплексним показником; складання категорій (класів, груп, сегментів), усередині яких може використовуватися ранжування за однією або декількома ознаками.

Перший підхід переважно використовується при кількісному аналізі, коли система оцінювання формується на основі декількох кількісних показників, у результаті чого за допомогою заданої метрики об'єкти однозначно ранжуються в порядку зростання або зменшення рейтингового числа. При використанні цього методу завжди можна вказати, який з порівнюваних об'єктів кращий.

Другий підхід заснований на іншому принципі. Спочатку передбачається, що не можна в силу будь-яких причин чітко виявити переваги кожного об'єкта щодо інших зі збереженням властивості транзитивності. Тоді проводиться поділ досліджуваної сукупності на групи із застосуванням методу експертних оцінок або за допомогою кількісної процедури класифікації.

Слід зазначити, що кількість українських банків досить значна, на цей момент українська банківська система налічує 176 банків. За наявності такої кількості об'єктів дослідження виникає необхідність перевірки їх однорід-

ності. Якщо банки України є однорідними об'єктами, з'являється можливість застосування першого підходу до формування рейтингів.

Оцінювання ступеня однорідності здійснюється за допомогою критеріїв математичної статистики, більшість з яких орієнтовано на аналіз форми одновершинних розподілів. Однорідними вважаються сукупності, яким властивий симетричний, нормальний розподіл [2, с. 36]. З метою кількісного підтвердження гіпотези неоднорідності банківської системи України було проаналізовано розподіли основних показників діяльності банків України, а саме: капіталу, прибутку, зобов'язань та активів, та розраховано їх основні статистичні характеристики. Отримані дані підтвердили відмінність розподілу основних показників діяльності банків України від нормального закону розподілу. В умовах однорідності даних значення середнього, моди та медіани мають бути приблизно рівними [3, с. 38]. Проте в цьому випадку за жодним з показників перелічені статистичні характеристики не збігаються. Також про неоднорідність банківської системи України свідчать значення коефіцієнтів асиметрії та ексцесу, що показують правобічну асиметрію та високовершинний розподіл величин капіталу, зобов'язань та активів. За величиною прибутку спостерігається лівобічна асиметрія та левориджу шинний розподіл.

Таким чином, за умови неоднорідності банків, рейтингування банків України має здійснюватись на основі другого підходу до формування рейтингів, а саме поділу досліджуваної сукупності на групи. У зв'язку з цим другим етапом здійснення зовнішнього рейтингового оцінювання є класифікація банків України.

Для здійснення процедури класифікації необхідно обрати відповідну схему. Національний банк України в процесі аналізу діяльності вітчизняних банківських установ поділяє їх на групи залежно від розміру сукупних активів. Цей метод використовується найбільш часто, відрізняється тільки класифікаційний

критерій. Проте така традиційна схема не відображає рівень розвитку кожного об'єкта, оскільки діяльність банківської установи характеризується низкою показників, кожен з яких має відповідати певному рівню. Інша схема класифікації використовує декілька показників для розподілу об'єктів. У цьому випадку кожна одиниця сукупності інтерпретується як точка у багатовимірному просторі, а близькість двох точок розглядається як їх подібність, однорідність [2, с. 42].

Для процесу зовнішнього рейтингового управління більш ефективним є використання багатовимірної класифікації, що дозволить сформувати групи банків залежно від їх економічного розвитку. Таким чином, постає питання про формування інтегрального показника рівня розвитку банків України, на який буде скориговано існуючу класифікацію НБУ за розміром активів.

Багатовимірною класифікацією банківських установ буде визначатися використаними показниками та їх властивостями, тобто необхідно здійснити відбір класифікаційних ознак. У цьому випадку необхідно обрати показники, що найбільш повно характеризують діяльність банків. Для формування переліку показників, за якими здійснюватиметься класифікація банків України, були використані дистанційні, відкриті рейтингові методики. Це зумовлено тим, що особи, що формують рейтинг, при здійсненні оцінки банківських установ можуть спиратись тільки на наявну достовірну інформацію, а саме фінансові звіти банків. Для відбору показників було проаналізовано такі методики: методика В. Кромонава [1], методика О. Ширинської [1], вітчизняна методика [1], модифікована методика EuroMoney [6], методика динамічного нормативу О. Чуб [9], методика російської газети «Коммерсантъ-Daily» [5], методика Г.Г. Фетисова [7].

У процесі здійснення аналізу рейтингових методик було виявлено показники, що використовуються найчастіше. Такі показники можна сформувати в групи, наведені у табл. 1. У формулах

розрахунку використовуються такі абсолютні параметри: власний капітал (ВК), доходні активи (ДА), захищений капітал (ЗК), сумарні зобов'язання (СЗ), ліквідні активи (ЛА), зобов'язання до запитання (ЗЗ), загальні активи (ЗА), усього проблемних кредитів (ПК), прибуток (П), статутний фонд (СФ), доходи (Д), витрати (В).

рез зниження обсягів кредитних операцій, що є основними активними операціями банків в Україні, в той час як до розрахунку ТПРР було включено чотири показники, що характеризують саме прибутковість банків.

Після розрахунку класифікаційних ознак було здійснено класифікацію банків України методом k-середніх. У паке-

Таблиця 1

Показники комплексної оцінки діяльності банків

№ з/п	Група	Показник	Формула розрахунку
1	Показники достатності капіталу	Показник достатності капіталу	ВК/ДА
		Коефіцієнт захищеності капіталу	ЗК/ВК
		Рівень лівериджу	ВК/СЗ
2	Показники ліквідності	Коефіцієнт миттєвої ліквідності	ЛА/ЗЗ
		Генеральний коефіцієнт ліквідності	$\frac{\text{ЛА} + \text{ЗК}}{\text{СЗ}}$
3	Показники ділової активності	Коефіцієнт працездатності активів	ДА/ЗА
		Рівень проблемних кредитів	ПК/ЗА
4	Показники доходності та прибутковості	Прибутковість капіталу	П/ВК
		Прибутковість активів	П/ДА
		Коефіцієнт фондової капіталізації прибутку	ВК/СФ
		Співвідношення доходів та витрат	Д/В

Перераховані показники характеризують не тільки надійність банку, але й ефективність його діяльності. Це є необхідною умовою групування банків за рівнем економічного розвитку, оскільки забезпечений рівень надійності банківської установи не завжди є ознакою достатнього рівня прибутку.

Для наступного етапу класифікації було розраховано значення обраних класифікаційних ознак на основі статистичних даних НБУ [10]. На їх основі можна побудувати зведений показник, за яким можна оцінити рівень розвитку кожного вітчизняного банку. Як зведений показник було використано таксономічний показник рівня розвитку (ТПРР).

Слід зазначити, що у фінансовій установі з високим рівнем економічного розвитку значення ТПРР має наближатися до одиниці. Проте результати розрахунків свідчать про невисокі значення показника серед вітчизняних банків, що викликано наслідками світової фінансової кризи. Рівень прибутків українських банківських установ досить низький че-

ті STATISTICA 6.0 процедуру класифікації було реалізовано в модулі Cluster Analysis. Як було зазначено, для класифікації банків України за ступенем економічного розвитку необхідно скоригувати існуючу класифікацію НБУ за розміром активів, що налічує чотири групи. Таким чином, для процедури кластерного аналізу було обрано саме таку кількість груп банків. Необхідно відзначити, що у класифікаційній процедурі не беруть участь банки, термін функціонування яких менший за один рік, оскільки основні показники їх діяльності майже нульові.

У складі першої групи знаходиться 8 найбільших банків України, а саме: Приватбанк, Укресімбанк, Ощадбанк, Райффайзенбанк Аваль, Укрсоцбанк, Укрсіббанк, ВТБ та Промінвестбанк. Розмір активів перелічених банків настільки великий, що їх не можна порівнювати з іншими установами, тому за результатами кластерного аналізу їх було виділено в окрему групу. Середнє значення ТПРР у цій групі немаксималь-

не по всій банківській системі України, що пов'язано зі значною питоною вагою проблемних кредитів у загальних активах цих банків.

Друга група складається з 32 банківських установ, що характеризуються високим рівнем розвитку та середнім розміром активів. У I півріччі 2011 р. банки цієї групи продемонстрували високий рівень прибутку, низький рівень проблемних кредитів, належні показники ліквідності. Середнє значення ТППР зазначеної групи незначно перебільшує середнє значення цього показника у першій групі, що свідчить про високий розвиток банків з двох перших кластерів.

Третя група найбільша за чисельністю об'єктів та налічує 107 установ. Банки, що входять до її складу, мають середній рівень розвитку за значенням ТППР та характеризуються невеликим розміром. У третій групі здебільшого сконцентровано банки з четвертої групи за класифікацією НБУ, тобто найменші. Середнє значення ТППР у цій групі свідчить про те, що банки цього кластера мають потенціал до переходу у другу групу за умови покращання своєї діяльності, однак для визначення конкретних установ необхідний більш детальний рейтинговий аналіз.

Четверта група складається з 26 банків з низьким рівнем економічного розвитку. На цей момент такі установи не варто розглядати як потенційних партнерів, оскільки їх діяльність має тенденцію до погіршення. У декількох банках цієї групи діє тимчасова адміністрація, а саме: у банках Володимирський, Інпромбанк, Родовід, Соцкомбанк та Столиця, що свідчить про те, що керівництво цих установ не може самостійно вжити належних заходів для відновлення їх діяльності. Існує загроза банкрутства перелічених банків, що може вплинути на фінансовий стан всієї держави.

Слід відзначити, що четверта група складається з банків різної величини. Так, банк Форум входить до 20 найбільших банків України за класифікацією НБУ за розміром активів, банки Родовід та ВіЕйБі займають 23-тю та

26-ту позицію відповідно. У той самий час, банк Столиця займає 170-те місце в цьому рейтингу, а банк Володимирський є найменшим банком України за розміром активів. Таким чином, великий розмір активів не може забезпечити стабільне та надійне функціонування банку, як і невеликий розмір установи не відображає її неналежний стан. Це підтверджує необхідність складання рейтингу на основі не тільки величини певного показника діяльності банків, а також на основі комплексного показника їх розвитку.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє здійснювати класифікацію банків України на основі загального розміру активів банків і таксономічного показника їх розвитку, що включає в себе показник достатності капіталу, коефіцієнт захищеності капіталу, рівень левіриджу, коефіцієнт миттєвої ліквідності, генеральний коефіцієнт ліквідності, коефіцієнт працездатності активів, рівень проблемних кредитів, прибутковість капіталу, прибутковість активів, коефіцієнт фондової капіталізації прибутку та співвідношення доходів та витрат. Саме такий перелік показників дозволяє виявити групу банків, що мають неналежний фінансовий стан та не можуть розглядатись як потенційні партнери та об'єкти для інвестування. Такий ефект не досягається при використанні традиційних схем класифікації. Сформовані групи банків є базою для проведення зовнішнього рейтингового управління та дозволяють формувати рейтинг банків України без втрати властивості транзитивності.

Список використаної літератури

1. Гумен І. Складові банківських рейтингів: науково-практичний аспект / І. Гумен // Вісник НБУ. – 2000. – № 1 (47). – С. 57–60.
2. Єріна А.М. Статистичне моделювання та прогнозування / А.М. Єріна. – К.: КНЕУ, 2001. – 170 с.
3. Закс Л. Статистическое оценивание / Л. Закс; под ред. Ю.П. Адлера, В.Г. Горского. – М.: Статистика, 1976. – 598 с.

4. Карминский А.М. Рейтинги в экономике: методология и практика / А.М. Карминский, А.А. Пересецкий, А.Е. Петров. – М.: Финансы и статистика, 2005. – 236 с.

5. Кацман Ю.В. Поисках оптимального банка / Ю. Кацман // Коммерсантъ-DAILY. – 1995. – № 89. – С. 7–8.

6. Пупликов С. Методологические основы оценки рейтингов банков / С. Пупликов, О. Морозевич // Банковский вестник. – 2003. – № 4. – С. 39–47.

7. Фетисов Г.Г. Устойчивость КБ и рейтинговые системы ее оценки /

Г.Г. Фетисов. – М.: Финансы и Статистика, 1999. – 167 с.

8. Харламов П. Липовые рейтинги? / П. Харламов // Деньги. – 2011. – № 6 (200). – С. 8.

9. Чуб О. Вплив іноземного капіталу на ефективність банківської системи України / О. Чуб // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С. 56–61.

10. Дані фінансової звітності банків України / Національний банк України // <http://www.bank.gov.ua/Bank-supervision/index.htm>

В статье рассмотрен процесс рейтингования банков Украины, способы его осуществления. Сформирована система показателей, которые отражают уровень экономического развития банковского учреждения. Проведена многомерная классификация банков Украины методом k-средних на основании совокупного размера активов банка и таксономического показателя уровня развития

Ключевые слова: рейтинг, рейтинговое управление, рейтинговая методика, таксономический показатель уровня развития.

The article describes the process of rating of Ukrainian banks, methods of its implementation. The system of indicators that reflect the level of economic development of the institution is formed. A multivariate classification of Ukrainian banks is conducted by the method of k-means based on the total amount of bank assets and taxonomic indicator of the level of development.

Key words: rating, rating management, rating method, taxonomic indicator of the level of development.

Надійшло до редакції 15.09.2011